

А.Г. Бойков,
кандидат юридичних наук

АСПЕКТИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У статті розглянуто аспекти нормативно-правового дотримання прав людини в інформаційному суспільстві, а також деякі теоретико-прикладні аспекти. Здійснено аналіз сучасного законодавства України, закордонних правових актів, нормативно-правової бази, які законодавчо регулюють відносини, пов'язані з нормативно-правовим регулюванням прав людини в інформаційному суспільстві. Аналізуються окремі проблемні питання дотримання прав людини в інформаційному суспільстві з погляду нормативного визначення основоположних у цій галузі категорій, понять, вказуються певні шляхи їх вирішення з метою підвищення якості нормотворення та ефективності правозастосування.

Ключові слова: інформація, інформаційні права, право на інформацію, інформаційні відносини, інформаційна сфера.

В статье рассмотрены аспекты нормативно-правового соблюдения прав человека в информационном обществе, а также некоторые теоретико-прикладные аспекты. Проведен анализ современного законодательства Украины, иностранных правовых актов, нормативно-правовой базы, которые законодательно регулируют отношения, связанные с нормативно-правовым регулированием прав человека в информационном обществе. Анализируются отдельные проблемные вопросы соблюдения прав человека в информационном обществе. Также рассмотрены основные нормативные определения в этой области, такие как категория, понятие, определенные пути их решения с целью повышения качества нормотворчества и эффективности правового применения.

Ключевые слова: информация, информационные права, право на информацию, информационные отношения, информационная сфера.

Paper discusses aspects of the normative legal acts of human rights in the information society, as well as several theoretical and applied aspects. An analysis of the current legislation of Ukraine, international legal acts, legal and regulatory basis regulating the relations connected with the legal regulation of human rights in the information society is carried out. The issues of human rights in the information society are analyzed. Also, the basic normative definitions in this area, such as a category, a concept, ways of solving them in order to improve the quality and effectiveness of the standard-setting rules of an application.

Keywords: information, information rights, right to information, information relations, information sphere.

Бурхливий та динамічний розвиток інформаційних, телекомунікаційних технологій, зростання ролі інформації та впровадження їх у життєдіяльність суспільства і ефективного здійснення управлінських функцій органами державної влади стали передумовою формування інформаційного суспільства та дотримання прав людини в ньому. Сьогодні стало очевидно, що телекомунікаційні технології та інформаційно-комунікаційні технології (далі – ІКТ) є рушійною силою при

побудові інформаційного суспільства і сприяють модифікації та адаптації до нових умов різних засобів комунікації. У першу чергу, основними факторами, що визначають рівень розвитку інформатизації держави та формування інформаційного суспільства є посилення ролі інформаційних відносин у всіх сферах людської діяльності (у праві, політиці, економіці тощо). Крім того, інтеграція України у світовий інформаційний простір потребує активізації досліджень проблем права людини в інформаційному суспільстві і поглиблення процесів подальшої розбудови демократичної та правової держави. Розбудова інформаційного суспільства в Україні – це створення умов належного розвитку інформаційних прав громадян у інформаційному суспільстві держави, формування адекватної інформаційної політики та гармонізація законодавства України з міжнародним законодавством.

Метою цієї статті є розкриття сутності дотримання прав людини в нормативно-правових актах України та міжнародних правових актах у сучасному інформаційному суспільстві.

Окремим аспектам цієї проблематики та проблемами дотримання прав людини в сучасному інформаційному суспільстві займаються вітчизняні науковці, зокрема: Д. С. Азаров, І. В. Арістова, О. О. Баранов, К. І. Беяков, В. Д. Гавловський, В. О. Голубєв, М. В. Гуцалюк, М. С. Демкова, Р. А. Калюжний, О. В. Кохановська, А. А. Музика, П. І. Орлов, В. Г. Хахановський, В. С. Цимбалюк та ін.

На розвиток інформаційних прав людини в сучасних умовах впливає багато різних факторів. У сучасному світі, коли побудова інформаційного суспільства потребує реальних реформ в усіх сферах життєдіяльності держави, проблема прав людини вийшла далеко за межі окремої держави. З цього приводу варто погодитися з І. В. Арістовою, яка стверджує, що єдиний інформаційний простір повинен не тільки забезпечити задоволення інформаційних потреб, але й стимулювати діяльність користувачів інформації. Для цього необхідно розробити комплекс заходів щодо підвищення інформаційної і комп'ютерної грамотності населення, що включають читання курсів у навчальних закладах з оволодіння навичками пошуку і використання інформації, широку пропаганду у ЗМІ можливостей одержання необхідної інформації, видання відповідної масової літератури тощо [1]. Розвиток ІКТ та телекомунікаційні технології, жорстка конкуренції на ринку інформаційних товарів і послуг, становлення і розбудова інформаційного суспільства в Україні потребує ефективного законодавства через зникнення кордонів між державами в рамках інформаційних мереж, зростання інформаційних загроз, втручання в приватне життя тощо. Тому проблема прав людини вийшла далеко за межі окремої держави, виникла необхідність у створенні універсальних міжнародно-правових актів, які також забезпечують права людини в інформаційному суспільстві.

У ході та після закінчення Другої світової війни були виявлені недоліки в міжнародному регулюванні прав та свобод людини. Виникла необхідність, з одного боку, підтримки міжнародного миру та безпеки, а, з іншого, – дотримання прав і свобод людини. Тому прийняття Міжнародного білля про права людини, що включає Загальну декларацію прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, внесло характерні зміни у правосуб'єктність людини, що стала суб'єктом не лише внутрішньодержавного, а й міжнародного права. Держави, що приєдналися до пактів, зобов'язані привести своє національне законодавство у відповідність з їх вимогами. Таким чином, міжнародно-правові акти мають верхо-

венство над внутрішнім законодавством. А це надає можливість громадянину, політичні чи громадянські права якого порушені, звернутися за захистом безпосередньо до Комітету з прав людини при ООН, якщо він вичерпав можливості захисту, надані національним законодавством. Міжнародно-правові документи визначили той універсальний комплекс основних прав та свобод, який у єдності з конституційними правами повинен забезпечити нормальну життєдіяльність індивіда. Якщо певне право людини не отримало конституційного закріплення з боку держави, воно визнається таким на основі міжнародних актів, оскільки пріоритет міжнародного права щодо внутрішньодержавного у сфері прав людини є загальновизнаним принципом міжнародного співтовариства [1].

Так, В. Бесчастний в еволюції прав людини виділяє три покоління [3]. За періодизацією В. Бесчастного права і свободи людини у сфері інформаційних відносин можна віднести до третього покоління. До нього належать права і свободи, що забезпечують якість життя, серед яких досить вагоме місце посідає свобода інформації. Саме ці права стали одним із правових інструментів боротьби людства з інформатизацією життя – у період переходу до постіндустріального суспільства. В юридичному аспекті права і свободи будуються так, щоб забезпечити законні інтереси людей і запобігти можливому обмеженню їхніх прав і свобод у результаті зловживання ними з боку інших осіб. Особливе значення має особлива група прав, що характеризують свободу висловлення думок, до якої входять свобода слова, друку, право на одержання інформації, а також свобода поширення інформації.

10 грудня 1948 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла розроблену Комісією ООН з прав людини Загальну декларацію прав людини [4], а саме вперше на міжнародному рівні закріплення інформаційних прав людини відбулося в ст.ст. 12, 18 та 19 Загальної декларації прав людини.

Загальна декларація вперше закріпила перелік політичних, соціально-економічних та культурних прав людини. Оскільки цей документ мав форму резолюції Генеральної Асамблеї ООН, він мав рекомендаційний характер і не міг визнаватися як юридично обов'язковий. Саме тому Генеральна Асамблея доручила одночасно Комісії з прав людини через Економічну та Соціальну Раду розробити єдиний пакт про права людини, що охоплював би широкий перелік основних прав і свобод. У 1966 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла Пакт про громадянські та політичні права і Пакт про економічні, соціальні та культурні права, які набрали юридичної сили у 1976 р. Загальна декларація прав людини та міжнародні пакти складають Міжнародний білль прав людини, що покладає на держави обов'язок забезпечити здійснення закріплених у цих документах прав всіма необхідними засобами, у тому числі й правовими. Як відомо, верховенство права згадується в різних міжнародних нормативних актах, а саме згідно зі ст. 3 Статуту Ради Європи від 05.05.1949 кожен член Ради Європи повинен визнавати принцип верховенства права, відповідно до якого усі особи, які знаходяться під його юрисдикцією, повинні користуватися правами людини і основними свободами, при цьому суттєві порушення прав людини і основних свобод є підставою для призупинення членства держави, яка їх не дотрималася, або виключення її з Ради Європи, але останнім прикладом є Декларація про права людини і верховенство права в інформаційному суспільстві [5]. Це на сьогодні єдиний міжнародний акт, який в самій назві містить вираз: “верховенство права”. Ця міжнародна декларація була ухвалена в Страсбурзі 13 травня 2005 р. Комітетом міністрів Ради Європи з метою сприяння дотриманню прав людини в інформаційному суспільстві. Декларація проголосила необхідність дотримання прав людини та

забезпечення верховенства права в інформаційному суспільстві, у галузі мобільного телефонного зв'язку, а також комунікацій за допомогою Інтернету та інших інформаційних засобів.

Тому перед Україною постало завдання щодо створення системи інформаційного законодавства, яка б відповідала міжнародним стандартам, які закріплюють основні права і свободи людини в інформаційній сфері. Цей принцип відтворено і в Основному законі нашої держави – Конституції України [6]. Крім того, саме Конституція України закріплює цілий комплекс прав і свобод людини, що визначають її правовий статус у сфері інформаційних відносин. Інформаційні права і свободи людини та громадянина належать до так званих прав “першого покоління” – громадянських, політичних, які першочергово визначались невід’ємною частиною людської гідності [7]. Відповідно до частини 2 статті 3 Конституції України права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов’язком держави.

У положеннях статей 31, 32 і 50 Основного Закону нашої держави встановлюються гарантії окремих особистих немайнових прав людини, таких як право кожному на забезпечення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (винятки можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочинів чи з’ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо); давати згоду на збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про неї; право кожного громадянина на доступ до відомостей про себе (крім тих, що становлять захищену законом таємницю) в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях; право кожного перевіряти достовірність інформації про себе і членів своєї сім’ї; право спростовувати недостовірні відомості в судовому порядку; право вимагати вилучення будь-якої інформації про себе; право кожного на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням недостовірної інформації про себе і членів своєї сім’ї; право на вільний доступ і поширення інформації про стан навколишнього середовища (право на екологічну інформацію), про якість харчових продуктів і предметів побуту та інші.

Разом із тим, не можна не зазначити той факт, що при реалізації наведених вище конституційних норм виникають значні труднощі. У зв’язку з чим, на сучасному етапі все частіше висловлюються міркування з приводу необхідності проведення конституційної реформи шляхом прийняття нової редакції Конституції чи внесення суттєвих змін до змісту усіх розділів Конституції.

Так, стаття 11 Закону України “Про інформацію” визначає під поняттям інформації про фізичну особу (персональні дані) відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована. Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного доброту та захисту прав людини. До конфіденційної інформації про фізичну особу належать дані про її національність, освіту, сімейний стан, релігійні переконання, стан здоров’я, а також адреса, дата і місце народження [8]. Стаття 20 зазначеного вище Закону закріплює важливі положення для захисту особистих немайнових прав фізичної особи, які поділяють інформацію на відкриту та з обмеженим доступом. Такий поділ визначає порядок доступу до інформації, вказуючи, що будь-яка інформація

є відкритою, крім тієї, що віднесена законом до інформації з обмеженим доступом. Зазначені відомості кореспондують з основними особистими немайновими правами у статті 270 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), яка передбачає, що цим Кодексом та іншим законом можуть бути передбачені й інші особисті немайнові права фізичної особи. Також зазначено у ч. 3 статті 270, що перелік особистих немайнових прав, які встановлені Конституцією України, цим Кодексом та іншим законом, не є вичерпним. У статті 302 ЦК України йдеться про право на інформацію як особисте немайнове право фізичної особи. Кожна фізична особа має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію [9].

Особливе місце в регулюванні прав людини в інформаційній сфері посідає Закон України “Про захист персональних даних” від 01 червня 2010 року [10]. Це обумовлено, насамперед, обставинами правового забезпечення процесів, які пов’язані з автоматизованою обробкою персональних даних, що мають тенденцію до посилення захисту відомостей стосовно фізичних осіб і регулювання інформаційних взаємовідносин різноманітних суб’єктів на базі спеціальних національних нормативно-правових актів і міжнародних договорів, а саме деякі положення цього закону направлено на захист прав людини в інформаційній сфері.

Як уже зазначалось, телекомунікаційні технології та ІКТ вносять додатковий аспект у реалізацію прав і свобод людини, а також розширюють та збагачують способи реалізації цих прав у інформаційному суспільстві. Це потребує подальшого правового врегулювання забезпечення прав людини в інформаційному суспільстві в таких сферах, як телекомунікаційні технології та ІКТ, що доцільно було б зробити шляхом прийняття відповідних нормативно-правових актів та прийняття відповідних змін і доповнень до законодавства, яке регулює права людини в інформаційному суспільстві.

Водночас права і свободи людини в інформаційному суспільстві становлять досить розгалужену систему. Це обумовлено різноманітними причинами, адже розвиток інформаційного права як молодшої галузі права становить складний процес.

Інформаційна сфера є складним та багатозначним явищем, що, у свою чергу, формує політичні та соціальні права людини в інформаційному суспільстві, тому національне інформаційне законодавство має стати на шлях систематизації. Воно має об’єднати, гармонізувати і розвивати норми та принципи суспільних відносин щодо прав людини в інформаційному суспільстві України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Арістова І.В.* Державна інформаційна політика та її реалізація в діяльності органів внутрішніх справ України : організаційно-правові засади : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07 / І.В. Арістова ; Національний ун-т внутр. справ. – Х., 2002. – 476 с.
2. Права людини відповідно до міжнародних стандартів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rogachik.just.ks.ua/yuridichna-rubrika/prava-lyudini-vidpovidno-do-mizhнародnih-standartiv.html>.
3. Конституційне (державне) право зарубіжних країн : навч. посіб. / В.М. Бесчастний, О.В. Філонов, В.М. Субботін, С.М. Пашков. – К. : Знання, 2007. – 467 с.
4. Загальна Декларація прав людини // Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи / упоряд. Ю.К. Качуренко. – К. : Юрінформ, 1992. – С. 123–146.
5. Декларація про права людини і верховенство права в інформаційному суспільстві [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=849061>.
6. Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.

7. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол. : В.Я. Тацій (голова редкол.), О.В.Петришин (відп. секретар), Ю.Г. Барабаш та ін. ; Нац. акад. прав. наук України. – 2-ге вид., переробл., і доповн. – Харків : Право, 2011. – 1128 с.

8. Про інформацію : Закон України від 02.10.92 р. № 2657-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992. – № 48. – Ст. 650.

9. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.03 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – №№ 40–44. – Ст. 356.

10. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 р. № 2297-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2010. – № 34. – Ст. 1188.

Отримано 16.09.2015